

4. Етнополітична практика

Рух українського суспільства до національної єдності багато в чому залежав від здатності держави нейтралізувати негативні тенденції і прояви в

міжетнічних відносинах, переконати на практиці національні меншини, що у новій Україні в них не буде приводу побоюватися дискримінаційних чи екстремістських дій на свою адресу. Необхідність таких жестів з боку влади випливала з того, що українське етнічне відродження винесло на своїй хвилі як демократичні, так і радикальні сили. Найбільш впливова націонал-демократична організація Народний Рух України вважала, що “національна держава” в Україні є державою української етнічної нації. Але водночас Рух виступав за реалізацію національних прав усіх етнічних груп, інтеграцію їх у єдиний соціум. До того ж, протягом наступних років Рух пішов далі і на парламентських виборах 1998 р. виступав за створення умов для формування української політичної нації на засадах патріотизму, політичної і духовної єдності, загальнонаціональних інтересів. Близькою до рухівської була позиція партій, що вийшли з його лона – Демократичної і Республіканської партій України⁶⁷. Громадянських критеріїв національної ідентичності дотримувалися також партії право- і лівоцентристських орієнтацій. Такі погляди були характерними, наприклад, для Ліберальної партії України, для партій соціал-демократичного спрямування⁶⁸.

Навпаки, національні українські партії, які заперечували ліберальні цінності, прагнули затвердити етнократичну модель національно-державного устрою. Всеукраїнське політичне об'єднання “Державна самостійність України”, наприклад, вимагало визнати етнічних українців безпосередніми керівниками держави, сформувавши державний устрій, що відповідає ознакам української нації, заборонити міграцію в Україну росіян, а також виступило з осудом міжетнічних шлюбів⁶⁹. Інша націонал-радикальна партія – Конгрес українських націоналістів – відкрито заявила про своє несприйняття позиції ліберальних сил щодо створення “нової” української нації і нової ідеології державного будівництва, у якій ігнорується роль титульного етносу. Аналогічну позицію зайняла Українська національна консервативна партія. Зміст державної етнонаціональної політики у таких умовах мав вирішальне значення для формування настроїв у групах національних меншин.

Діяльність держави в етнополітичній сфері була зосереджена головним чином на питаннях надання допомоги національним меншинам і на організацію діалогу з їх громадськими організаціями.

Найбільшу потребу у державній допомозі відчують кримські татари. Однак, внаслідок економічної кризи уряд України позбавлений можливості виділити необхідні 2,8 млрд. дол. США на їх облаштування⁷⁰. В результаті, перебуваючи у стані латентного конфлікту з владою автономії з приводу повноважень, він змушений, з одного боку, підтримувати кримських татар, а з іншого боку, не переходити у цій підтримці міру, що викликала б масове невдоволення російськомовних кримчан. Але поки що така тактика нагнітає напруженість у його стосунках з кримськими татарами⁷¹. До того ж, з боку їх лідерів постійно звучить невдоволення відсутністю у кримських татар офіційного статусу “корінного народу”. Не вирішилося це питання й у ході проведених 5 квітня 2000 р. у Верховній Раді парламентських слухань з проблем депортованих народів. Самому парламенту було рекомендовано розробити і прийняти відповідні закони, а президенту – дати доручення щодо вивчення питання про підписання Конвенції МОП № 169, яка стосується корінних і племінних народів⁷².

Демонструючи прихильність демократичним нормам, держава намагалася надати підтримку культурі національних меншин. У 1995 р. Кабінетом міністрів України була затверджена “Концепція розвитку культур національних меншин”, а в 1999 р. - “Комплексні заходи для розвитку культур національних меншин до 2001 р”. Документи були зорієнтовані на вирішення таких задач, як моніторинг культосвітніх потреб національних меншин, сприяння розвитку їх професійного й аматорського мистецтва, міждержавне співробітництво у справі підготовки фахівців із середовища меншин, збереження і розширення системи освіти національними мовами, випуск з цією метою навчальної літератури мовами меншин, державне фінансування програм, спрямованих на вирішення цих задач⁷³. На 1999 р. функціонували понад 2,5 тис. шкіл з російською і 183 школи з іншими, ніж українська і російська, мовами навчання. Кількість періодичних видань, орієнтованих на етнічні групи, досягла 105, не рахуючи понад 1,3 тис. російськомовних газет. Кількість передач мовами меншин на українському телебаченні склала близько 540 годин на рік, стільки ж – у регіональних теле – і радіокомпаніях, а також 1200 годин на українському радіо⁷⁴.

Державна підтримка культур національних меншин, з одного боку, демонструвала відсутність у влади намірів створити етнократичну модель суспільства. З іншого боку, на владу покладалася відповідальність і за реалізацію гасел українського етнічного відродження, під яким Україна йшла до незалежності. Тим більше, що процес мовної русифікації за роки незалежності практично не скоротився, а в деяких сферах навіть зріс. Реакцією на такий стан стали спроби влади поширювати українську мову шляхом адміністративного переведення російськомовних шкіл і вузів на українську мову навчання. Протягом 1993-1998 р. кількість середніх навчальних закладів з українською мовою навчання збільшилася з 15.661 до 16.0321, а з російською мовою – зменшилася з 2.923 до 2.561. Якщо у 1993 р. українською мовою навчалося понад 3.7 млн. учнів (54% від їхньої загальної чисельності), а російською – не набагато більше – 3 млн. (44,95%), то у 1998 р. співвідношення змінилося відповідно до 4,4 млн. (65%) і 2,3% (34%)⁷⁵. У Рівненській і Тернопільській областях не залишилося жодної російськомовної школи, у п'яти областях залишилося по одній, у чотирьох – по три школи з російською мовою навчання.

Одночасно було розпочато заходи, щоб зробити українську мову обов'язковою при виконанні державними службовцями своїх обов'язків і при веденні ділової документації. До цього підштовхнуло фактично ігнорування російськомовними чиновниками прийнятого ще у 1989 р. закону “Про мови в Українській РСР”, яким вони зобов'язувалися знати мову титульної нації. У деяких містах (Харкові, Херсоні, Ізмаїлі) місцеві влади прийняли рішення про надання російській мові статусу офіційної на своїй території. У грудні 1999 р. Конституційний Суд України прийняв рішення, за яким українська мова повинна бути обов'язковою мовою ділового спілкування на всій території держави при здійсненні повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування. При цьому можливість використання мови національних меншин обумовлювалася відповідними законами⁷⁶. У червні 2000 р. Кабінет міністрів прийняв постанову, якою були доповнені прийняті у 1997 р. “Комплексні заходи для всебічного розвитку і функціонування української мови”⁷⁷. Хоча розпочаті кроки не несли в

собі вимог до русофонів відмовлятися від російської мови, а лише мали на меті стимулювати вивчення державної української мови (російською мовою володіють практично всі українофони), проте вони викликали крайнє обурення з боку Російського руху України, який оголосив їх “черговою ланкою в ланцюзі подій і фактів, що характеризують антидемократичні і етнократичні тенденції у державній політиці України”. Вимоги кабмінівської постанови про перевірку органів державної влади і місцевого самоврядування на предмет використання ними української мови були оцінені як впровадження “мовної поліції”⁷⁸.

Подвійна позиція, у якій опинився український уряд при вирішенні і кримськотатарської, і мовної проблем, вказувала на неможливість здійснення етнонаціональної політики, яка забезпечувала б інтереси лише одного з етнополітичних суб'єктів. Актуальним стало налагодження продуктивного діалогу між ним і національними меншинами як одного з ключових елементів етнополітичного менеджменту. Необхідність у такому діалозі зростає також у міру посилення риторики влади про готовність сприяти розвитку громадянського суспільства і втілювати принципи правової держави.

До необхідності такого діалогу підштовхувало і постійне збільшення кількості громадських організацій національних меншин. У травні 1999 р. в Україні були офіційно зареєстровані 25 всеукраїнських і 175 регіональних громадських організацій меншин, а також 6 об'єднань таких організацій. Крім того, у лютому 2000 р. понад сто національних громадських організацій створили “Міжнаціональний форум України”. Цілями форуму були проголошені формування поліетнічного громадянського суспільства на основі національного, культурного і мовного розмаїття, створення ефективного механізму збереження національної ідентичності, повноцінного використання і розвитку рідної мови, культури і духовності, активна участь національних спільнот у суспільно-політичних процесах і в розробці державної політики, протидія шовінізму, націонал екстремізму, дискримінації за національною і релігійною ознаками та іншим антидемократичним тенденціям⁷⁹.

Рішення установчого з'їзду Форуму, зокрема прийнята їм Хартія міжнаціонального розвитку України, засвідчили новий рівень бачення меншинами тих принципів, на яких повинна формуватися державна етнонаціональна політика і будуватися міжетнічні відносини.

Громадські організації національних меншин досить нечисленні. Їхні лідери визнають, що в середньому у їх діяльності активно беруть участь 5-6% відповідної етнічної групи. Проте, саме ця активна частина є тією етнічною елітою, що здатна акумулювати, формулювати і транслювати владі інтереси своїх груп. За соціальним складом ця еліта відноситься переважно до інтелектуалів, що створює можливості зваженого, цивілізованого обговорення проблем. У тих випадках, коли поміркованість етнічних лідерів сполучається з їх високим авторитетом у групі, створюються можливості для вирішення спірних питань компромісним шляхом, уникаючи крайніх рішень і дій. Так, схильність лідерів кримських татар до правових методів досягнення групових цілей у ряді випадків допомогла заспокоїти етнічні емоції й уникнути загострення конфлікту.

Формою спільного обговорення етнополітичних проблем владою і національними меншинами стала Рада представників національних громадських організацій, яка діяла під егідою урядових органів, що здійснювали етнополітичний менеджмент⁸⁰. Рада, яка діяла як дорадчий орган із правом брати

участь у розробці законів і нормативних актів з національних питань, у практичній реалізації державних програм у сфері освіти і культури, істотно сприяла впровадженню компромісної моделі, попередженню етноконфліктних ситуацій. Накопичений нею цінний досвід обговорення владою і громадськістю етнополітичних питань було вирішено зберегти і після скасування спеціалізованих урядових закладів, відповідальних за етнополітичну сферу. У 2002 р. аналогічна рада була створена при Президенті України.

Разом з тим, український уряд ухилився від офіційного визнання і кримськотатарського Меджлісу, і німецького Фольксрату представницькими органами їх народів, вважаючи їх звичайними громадськими організаціями. Це утруднило діалог держави з цими меншинами, особливо з кримськими татарами, серед яких Меджліс мав авторитет і довіру. Компромісним виходом із ситуації стало створення в квітні 2000 р. при Президентові України Ради представників кримськотатарського народу⁸¹, складеного з членів Меджлісу.

Оцінюючи в цілому етнополітичну практику української влади, слід насамперед відзначити її обережність, орієнтацію на компроміс і готовність на поступки, якщо вони не йшли всупереч чинній Конституції, законам і не ущемляли інтересів суб'єктів міжетнічних відносин. Така тактика не тільки забезпечувала міжетнічний мир і запобігала насильству, але і зміцнювала довіру меншин до держави, переконувала в тім, що вона є спільною для всіх етнічних сегментів. Тим самим закладалися основи для перетворення уявлень про державну єдність на уявлення про єдність національну.